UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Alkoholipoliittisen keskustelun myytit ja sokeat pisteet

Katainen, Anu; Warpenius, Katariina

Nuotio, Kimmo; Kaarlo Simojoki; Yli-Hemminki, Esko

2023

http://hdl.handle.net/10138/571605

Katainen, A & Warpenius, K 2023, Alkoholipoliittisen keskustelun myytit ja sokeat pisteet. julkaisussa K Nuotio, K S & E Yli-Hemminki (toim), Parempaa päihdepolitiikkaa : rangaistuksista hoidon poluille. Gaudeamus, Helsinki, Sivut 269-282.

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. https://helda.helsinki.fi
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

ALKOHOLIPOLIITTISEN KESKUSTELUN MYYTIT JA SOKEAT PISTEET[1]

Anu Katainen & Katariina Warpenius

Suomalaisen alkoholipolitiikan holhoavuus, humalajuomisen kansalliset erityispiirteet ja vertailu niin kutsuttuun eurooppalaiseen juomatapaan ovat olleet suomalaisen alkoholipoliittisen keskustelun elementtejä jo pitkään. Nämä teemat ryöpsähtivät vahvasti julkiseen keskusteluun ja poliittiseen päätöksentekoon vuoden 2017 alkoholilain kokonaisuudistusta valmisteltaessa.[2] Eniten kiistoja aiheuttanut kysymys lakiuudistuksessa oli, tulisiko 5.5-tilavuusprosenttisten alkoholijuomien myynti sallia päivittäistavarakaupoissa. Karkeasti ottaen kannat jakautuivat kahteen rintamaan ja toistivat jo aiemmilta vuosikymmeniltä tutuiksi tulleita argumentteja alkoholin saatavuusrajoitusten puolesta ja vastaan.[3] Kansanterveyden nimissä vaadittiin, että alkoholin saatavuutta ei tulisi lisätä: lakiuudistuksen ennakoitiin lisäävän alkoholin kulutusta ja erilaisia alkoholihaittoja sekä kustannuksia yhteiskunnalle. Kuluttajien vapauteen, elinkeinoelämän etuun ja myönteisiin talousvaikutuksiin vedoten taas kannatettiin vapaampaa alkoholipolitiikkaa.

Suomalaisen alkoholipolitiikan kaksi rintamaa

Tämän artikkelin lähtökohta on, että alkoholipoliittisen keskustelun jakautuminen kahteen rintamaan, rajoitusten puolesta ja vastaan, sekä näitä tukevat vakiintuneet argumentit muodostavat alkoholipoliittiseen keskustelukulttuuriin eräänlaisia sokeita pisteitä. Kutsumme näitä keskustelun luutuneita elementtejä myyteiksi. Ne eivät ole pelkästään alkoholipoliittisen keskustelun toistuvia puhetapoja, vaan kulttuurisia kertomuksia siitä, mitä yhteiskunnassa pidetään moraalisesti tavoiteltavana tai tuomittavana. Kuten muidenkin kulttuuristen myyttien kohdalla, alkoholipolitiikan myyttien avulla ylläpidetään ja uusinnetaan yhteisölle tärkeitä arvoja, normeja ja toimintatapoja. Alkoholipolitiikan

myytit eivät kuitenkaan ole pelkästään viattomia kulttuurimme kuvia, vaan niitä rakennetaan ja käytetään tietoisesti taloudellisten tai poliittisten päämäärien saavuttamiseksi.[4]

Alkoholiin kohdistuva sääntely näyttäytyy suomalaisessa julkisessa keskustelussa usein erilliskysymyksenä, jonka yhtymäkohtia muuhun päihde- tai terveyspolitiikkaan ei läheskään aina tunnisteta. Alkoholipolitiikka voidaan kuitenkin nähdä osana terveys- ja hyvinvointipoliitiikkaa, jonka tavoitteena on edistää väestön terveyttä, turvallisuutta ja hyvinvointia, mutta siinä törmätään jatkuvasti intressiristiriitoihin talouselämän kanssa määriteltäessä hyväksyttävien politiikkatoimien rajoja. Alkoholi ei ole tässä suhteessa täysin erityinen terveyspolitiikan alue: esimerkiksi terveydelle haitallisten tuotteiden veronkorotuksista ja markkinoinnin rajoituksista käydään yhteiskunnallista keskustelua.

Sitä vastoin vertailtaessa alkoholin ja huumausaineiden yhteiskunnallista paikkaa on keskustelusta löydettävissä merkittäviä eroja, sillä ne perustuvat toisistaan poikkeaville kulttuurisille jäsennyksille ja säännöksille. Siinä missä alkoholisääntelyn purkamista on vuosikymmenien ajan peräänkuulutettu vetoamalla sekä elinkeinoelämän että yksilön vapauteen ja vastuuseen, huumepoliittisessa keskustelussa markkinavapauden ja kuluttajien vastuun kysymyksillä ei ole tähän mennessä ollut sanottavaa painoarvoa – onhan kyse laittomista tuotteista. Päihteiden kulttuurihistoriallinen asema, niihin liittyvät merkitykset sekä näkemykset niiden haitoista vaikuttavatkin oleellisesti siihen, minkälaisin keinoin kulutukseen ja haittoihin pyritään yhteiskunnassa vaikuttamaan.

Aiemmassa suomalaisessa tutkimuksessa alkoholipolitiikan muutosta ja jännitteitä on lähestytty historiallisesti esimerkiksi tarkastelemalla alkoholipolitiikkaa suhteessa sen erilaisiin tulkintakehyksiin[5], toimijoihin[6] ja yhteiskunnallisen hallinnan muutokseen[7]. Tässä artikkelissa lähdemme liikkeelle pohtimalla, mitä alkoholi merkitsee suomalaisessa kulttuurissa ja miten alkoholin merkityksiin kiinnittyvät myytit jäsentävät ymmärrystämme siitä, minkälainen sääntely koetaan alkoholin kohdalla tarpeelliseksi ja hyväksyttäväksi. Tarkoituksenamme on purkaa alkoholipoliittisen keskustelun vakiintuneita asetelmia ja tuottaa uudenlaista pohjaa moniäänisemmälle ja monipuolisemmalle keskustelulle. Tukeudumme analyysissämme suomalaista alkoholipolitiikkaa ja juomatapoja koskevaan tutkimuskirjallisuuteen, jossa on jäsennetty alkoholipoliittisen liberalismin ulottuvuuksia ja suomalaisen juomatavan erityispiirteitä myös historiallisesta näkökulmasta. Havainnollistamme alkoholipolitiikan myyttejä sitaateilla, jotka ovat peräisin vuoden 2017 alkoholilakiuudistusta[8] käsitelleistä eduskuntakeskusteluista.

Myytti 1: Suomalainen alkoholipolitiikka on holhoavaa ja loukkaa yksilönvapautta

> Käsillä oleva alkoholilain uudistus on hyvä kompromissi sekä elinkeinopoliittisesta että kansanterveydellisestä näkökulmasta. Lakiesityksessä on haettu ratkaisua kysymykseen, voitaisiinko Alkon monopolia hiukan murentaa ja siirtyä meilläkin vähän enemmän keski-eurooppalaiseen juomakulttuuriin, ja toisaalta ratkaisua siihen, kuinka paljon meitä suomalaisia voi alkoholinkäytön suhteen holhota perustaen väitteet pääasiassa terveyspoliittisiin syihin ja seurauksiin. (Pia Kauma, kokoomus, HE100/2017 lähetekeskustelu 19.9.2017)

Ajatus suomalaisen alkoholipolitiikan holhoavuudesta on ollut yksi keskeisimmistä tavoista kritisoida rajoittavaa alkoholipolitiikkaa. Tämä on ollut tärkeä osa alkoholiliberaalia argumentointia. Alkoholipoliittisella liberalismilla on tutkimuksissa viitattu yksilön vapautta ja markkinatalouden merkitystä korostaviin puhetapoihin.[9] Liberaalia politiikkaa kannattavien näkökulmasta alkoholin saatavuuden rajoitukset koetaan paternalistisena puuttumisena, holhoamisena, joka kaventaa elinkeinovapautta, loukkaa yksilön itsemääräämisoikeutta ja erottaa suomalaiset niin sanotuista sivistysmaista, joista alkoholipolitiikan yhteydessä usein mainitaan Euroopan viinimaat Ranska ja Italia.

Alkoholipolitiikkaa voi tässä mielessä pitää eräänlaisena suurten tunteiden politiikkana, joka koskettaa väestöä laajalti. Siinä on rationaalisen taloudellisen intressikamppailun lisäksi kysymys laajemmista yhteiskuntaeettisistä jakolinjoista, jotka liittyvät yksilökuluttajan, yksityisten markkinoiden ja valtiollisen sääntelyn väliseen jännitteiseen suhteeseen. Siinä missä viime vuosina Suomessakin virinneet vaatimukset huumeiden käytön rangaistavuuden poistamisesta ovat perustuneet huumeiden käytöstä johtuvien haittojen vähentämiseen ja käyttäjien oikeuksien huomioimiseen, alkoholin kohdalla perustava kysymys on liittynyt yksilön kulutusvapautta rajoittavan sääntelyn oikeutukseen. Ero alkoholi- ja huumepoliittisessa keskustelussa on tässä kohtaa merkittävä. Huumepolitiikassa suuret tunteet kohdistuvat käyttäjien oikeuksiin, alkoholipolitiikassa taas kuluttajien vapautta rajoittavan sääntelyjärjestelmän koettuun epäoikeudenmukaisuuteen.

Hyvänä esimerkkinä alkoholipolitiikkaan sisältyvistä suurista tunteista on vuoden 2014 ”viskigate”, joka lähti liikkeelle *Helsingin Sanomien* väitettyä jutussaan aluehallintoviraston kieltäneen viski-sanan käytön blogikirjoittelussa alkoholimainontaa säätelevään lakiin vedoten.[10]

Vaikka tieto ei pitänyt paikkaansa, sosiaalinen media täyttyi hetkessä päivityksistä, joissa vastarinnan hengessä toistettiin sanaa viski. Uutismedioiden kommenttiketjut täyttyivät suomalaista holhousmentaliteettia ja tämän ilmenemismuodoksi nähtyä virkamieskuntaa parjaavista kommenteista. Niissä vaadittiin liberaalimpia alkoholioloja eurooppalaisuuteen ja markkinoiden vapauteen vedoten. Puhetavan keskiössä esiintyi myyttinen hahmo[11]: suomalainen mies, joka holhoavan ja feminiiniseksi määrittyvän valtion puristuksesta taistelee vapauden puolesta.

”Holhoavuus” on moraalissävytteinen käsite. Mutta miten holhoavaa suomalainen alkoholipolitiikka oikeastaan on tietopohjaltaan? Suomalaisessa alkoholipolitiikassa vallitsi 1900-luvun alkupuoliskolla ajatus alkoholipolitiikan kansansivistyksellisestä voimasta: kansalaisia voidaan muuttaa ja kasvattaa voimaperäisen valtiollisen ohjauksen avulla.[12] Siinä missä rajoituksia voimakkaasti ajanut raittiusliike nosti esiin alkoholin turmiollisia vaikutuksia ja kannusti kansalaisia täysraittiuteen, 1970-luvulla kehittynyt tutkimuksen ja kansanterveyden edistämiseen nojannut alkoholipolitiikka ei enää ottanut kantaa yksilöiden kulutustapoihin vaan pyrki väestötason säätelyn keinoin ehkäisemään alkoholihaittoja.[13] Muutosta on kuvattu siirtymällä moraalisesta rationaaliseen sääntelyn: yksilön kulutustottumuksiin puuttumisen sijaan huomio kiinnitettiin tutkimustiedon ohjaamana alkoholin kokonaiskulutukseen.

1970-luvulla kokonaiskulutusmalliin perustuva alkoholipolitiikka keskittyi ennen kaikkea saatavuuden rajoituksiin ja väestön kokonaiskulutuksen sääntelyyn. Kulutuksen vähentämistä väestötasolla hintojen ja saatavuuden keinoin pidettiin aikanaan nimenomaan liberaalina ja modernin hyvinvointivaltion tarpeisiin sopivana sääntelykeinona.[14] Kokonaiskulutukseen keskittyminen merkitsi sitä, että huomiota ei kiinnitetty yksittäisiin kuluttajiin ja heidän juomatapoihinsa, vaan sääntelyllä pyrittiin vaikuttamaan koko väestön kulutuksen tasoon.

Ajatus alkoholipolitiikan holhoavasta luonteesta on pitänyt pintansa siitä huolimatta, että suomalaista sääntelyjärjestelmää on purettu vuosikymmenten kuluessa. 2000-luvun alkoholipolitiikkaa on luonnehtinut elinkeinoelämän voimakas mukaantulo, kun on päätetty alkoholipoliittisista linjauksista, ja vaatimus valtiollisten sääntelynormien purkamisesta.[15] On ennakoitu, että 2020-luvulla alkoholin myyntiä vapautetaan Suomessa entisestään ja poiketaan Maailman terveysjärjestö WHO:n suosituksista.[16] Vertailuissa kansainvälisiin, tutkimusnäyttöön perustuviin politiikkalinjauksiin suomalainen keskustelu holhoavuudesta tuntuukin ammentavan pikemminkin Suomen alkoholiolojen historiasta

kuin nykypäivän terveyden edistämisen ja haittojen ehkäisyn tietoperustaisesta hallinnasta.

Myytti 2: Sääntely on tehnyt alkoholista kielletyn hedelmän

> Sopiikin kysyä, onko maamme ikivanha tapa mystifioida alkoholia ja vaikeuttaa sen saatavuutta päinvastoin tehnyt siitä juuri sen kielletyn hedelmän, jota on niin kiehtovaa tavoitella ja sitten vihdoinkin saada käteensä. Olemmeko siis tietoisesti tai tietämättä virittäneet itsellemme tällaisen ansan? [– –] Jos kuitenkin kuvittelemme joskus pääsevämme sellaiseen normaalitilanteeseen, jossa alkoholin ympärille vuosikymmenien aikana rakennettu kielletyn hedelmän kulttuuri saadaan väistymään ja alkoholia tai sen saatavuutta ei enää tarvitse dramatisoida, niin ainoa tapa päästä tähän on asteittainen, vastuullinen mutta määrätietoinen normien purku. (Stefan Wallin, RKP, HE 100/2017 lähetekeskustelu 19.9.2017)

Alkoholipoliittisessa keskustelussa on sitkeästi esiintynyt ajatus siitä, että alkoholi on Suomessa kielletty hedelmä: suomalaisen juomatavan haitalliset ominaispiirteet juontavat juurensa nimenomaan valtiollisista rajoituksista, jotka ovat johtaneet humalahakuisen kulttuurin kehittymiseen.

Vielä nykyään alkoholipoliittisten rajoitusten purkamista perustellaan vastaavan sävyisillä argumenteilla: jos sääntelyä puretaan, myös kielletyn hedelmän ongelmat ratkeavat. Kutsumme tätä ajatusta *kielletyn hedelmän teoriaksi*, joka elää edelleen suomalaisessa ajattelussa. Tässä teoriassa rajoitusten purkua perustellaan sillä, että suomalaisen juomatavan taustalla on kieltolain ja raittiusliikkeen vaikutuksesta syntynyt juopottelukulttuuri, jossa alkoholinkäyttö saa merkityksensä ennen kaikkea rajoitusten kautta: se, mikä on kiellettyä, houkuttelee kiellon rikkomiseen, ja alkoholia juodaan juuri siihen liittyvän kiellon takia erityisellä innolla ja ylenpalttisuudella. Teorian mukaan rajoittavan alkoholipolitiikan takia juominen on rajautunut arjen käyttäytymisnormien ulkopuoliseksi alueeksi, eikä suomalaisille siksi ole kehittynyt alkoholinkäyttöä hillitsevää sosiaalista normistoa.

Tällä ajattelutavalla on suomalaisessa alkoholipoliittisessa keskustelussa pitkät perinteet. Jukka Törrönen[17] on liittänyt teorian osaksi utooppisen liberalismin puhetapaa. Siinä argumentoidaan alkoholihaittojen vähentämisen puolesta, mutta pohjaten romanttista liberalismia

mukailleen yksilölliseen kasvutarinaan. Utooppisessa liberalismissa valtio kontrolloivine mekanismeineen nähdään yksilöllisen kasvun ja itsekontrollin kehittymisen esteinä, mikä on myös kulttuurinen kysymys. Kansalaisten vapauttaminen näistä kahleista mahdollistaisi kulttuurin kehittymisen ja sivistymisen, juomisen säätelyn siirtyessä ulkoisesta kontrollista yksilölliseksi hallinnaksi.

Käsitykset suomalaisesta viinapäästä ja humalakulttuurista ovat myös osa sellaisen kansallisen identiteetin kuvastoa, jossa suomalaisuus näyttäytyy keskenkasvuisuutena, primitiivisyytenä ja metsäläisyytenä.[18] Rajoitusten synnyttämä suomalainen juomatapa määrittyy ahdasmielisen kulttuurin ja kurittavan valtion synnyttämänä kiusallisena ja hävettävänä suomalaisuuden piirteenä, josta ulospääsy nähdään kulttuurin sivilisoitumisen ja kasvun ehtoina laajemminkin. Alkoholipoliittisessa liberalismissa ei siis ole kyse ainoastaan siitä, että juomatavat kehittyisivät, vaan kansallisesta identiteetistä: mitä suomalaisuus tarkoittaa ja miltä sen arvellaan näyttävän muulle maailmalle.

Vaikka kielletyn hedelmän teoria ei Suomen EU-jäsenyyden ja Alkon täysimittaisen monopolin purkamisen jälkeen 1990-luvulta alkaen ole enää ollut yhtä keskeinen alkoholipoliittisen keskustelun elementti kuin ehkä menneinä vuosikymmeninä,[19] sen kaikuja ja kerrostumia esiintyy edelleen alkoholipoliittisissa linjauksissa. Alkoholipoliittisessa keskustelussa kielletyn hedelmän teoriaa käytetään yhä perustelemaan sitä, miksi alkoholin saatavuuden rajoituksista voitaisiin suurelta osin luopua. Kielletyn hedelmän teorian mukaan alkoholin kulutus vähenisi ja siistiytyisi alkoholin saatavuuden vapautuessa. Valtiollisen sääntelyn väistyessä ihmiset alkaisivat sosiaalisesti säädellä omaa – ja toistensa alkoholin kulutusta.

Kielletyn hedelmän teoriaa käytetään vasta-argumenttina kokonaiskulutusmalliin pohjaavalle, koko väestöön vaikuttavalle rajoittavalle alkoholipolitiikalle, jossa alkoholin saatavuuden kasvun ajatellaan johtavan kulutuksen ja haittojen lisääntymiseen.[20] Kokonaiskulutusmallin ja kielletyn hedelmän teorian keskeinen ero on siinä, että kokonaiskulutusmalli perustuu alkoholin kulutuksen ja haittojen suhdetta tarkastelevaan epidemiologiseen tutkimusnäyttöön, jota on kertynyt runsaasti vuosien varrella.[21] Kielletyn hedelmän teoriaa taas voidaan pitää pikemminkin suomalaista kansallista identiteettiä koskevana historiallisena konstruktiona vailla tieteellistä perustaa.

Kielletyn hedelmän teorian argumentatiivinen voima on pitkälti moraalinen: tutkimusevidenssiin perustuen ei voida osoittaa, että juuri rajoitukset olisivat tuottaneet suomalaisten juomatavat sellaisina kuin me

ne tunnemme (ks. myytti 4: ”Suomalainen juomatapa on kansainvälisesti ainutlaatuinen ja muuttumaton”). Vastaesimerkkejäkin on helppo löytää: vaikkapa alkoholipolitiikaltaan Suomeen verrattuna liberaali Tšekki ei ole kokenut niin kutsuttua juomatapojen eurooppalaistumista, vaan siellä kulutetaan alkoholia eniten Euroopassa. Kielletyn hedelmän teorian kaltaiset järkeilyt pikemminkin hämärtävät keskustelua siitä, miksi juomatavat muuttuvat ja mikä on alkoholipolitiikan merkitys juomatapojen muotoutumisessa. Lisäksi vaikeutuu tutkimusnäyttöön perustuva keskustelu alkoholihaittojen ja rajoitusten suhteesta – kysymys, joka on paljon monisyisempi kuin miten se kaksinapaisessa poliittisessa keskustelussa usein ilmenee.

Historiallisesti kielletyn hedelmän teoretisointien esiin kumpuaminen tuntuu kulkevan käsi kädessä liberaalien näkemysten vahvistumisen ja huumausaineiden täyskiellon kumoamista ajavien päihdepoliittisten kantojen kanssa. On kiinnostavaa seurata, millaisia muotoja kielletyn hedelmän teoria mahdollisesti saa huumepoliittisessa keskustelussa nyt, kun suomalaisten mielipiteet huumeiden käytön rangaistavuudesta ovat muuttuneet selvästi aikaisempaa sallivammiksi – näin on erityisesti kannabiksen käytön osalta. Vuonna 2022 yli puolet suomalaisista (53 %) ei rankaisisi kannabiksen käytöstä ja 29 % olisi valmis luopumaan kaikkien huumeiden käytön rangaistavuudesta.[22]

Myytti 3: Alkoholihaitat koskevat vain alkoholin ongelmakäyttäjiä, joten väestötason sääntelyn sijasta on hoidettava yksilötason ongelmia

> Puhe alkoholin haitoista lähtee mielestäni vähän oudoista lähtökohdista. Sen sijaan, että puututtaisiin näihin vähemmistön kokemiin, kiistämättä vakaviin ja olemassa oleviin ongelmiin ja tarjottaisiin niihin, alkoholismiin, apua, pyritäänkin rajoittamaan ja vaikeuttamaan enemmistön elämää, jolla näitä kyseisiä ongelmia ei nyt sitten ole. (Jani Mäkelä, perussuomalaiset, HE100/2017 lähetekeskustelu 19.9.2017)

Alkoholin käytön kulttuurisiin merkityksiin kuuluvat olennaisesti käsitykset siitä, mitkä ovat yksilön mahdollisuudet säädellä ja hallita alkoholin käyttöään sekä kenen vastuulla mahdolliset haitat ovat. Alkoholipoliittisessa keskustelussa esiintyy usein väite, jonka mukaan alkoholiongelmat koskevat vain pientä vähemmistöä, joiden juomiseen tulee puuttua hoidolla sen sijaan, että koko väestön kulutusta säännellään saatavuutta

rajoittamalla. Alkoholiin liittyvät ongelmat ratkeaisivat, jos hoito ja kontrolli kohdistettaisiin niihin, joille alkoholi on muodostunut ongelmaksi. Näin kaikkien ei tarvitsisi kärsiä juomista rajoittavista toimista; vain niiden, jotka eivät kykene hallitsemaan omaa juomistaan.

Yksilö- ja väestötason sääntelyn välisellä jännitteellä on pitkä polveutumishistoria alkoholipoliittisessa keskustelussa. Alkoholiongelmista kärsivät edustavat kansalaisten mielikuvissa tyypillisesti selkeästi erottuvaa ryhmää, ”muita”, joka olemuksellisella tavalla eroaa ”meistä”, alkoholia haitattomasti käyttävistä. Sosiologisessa alkoholitutkimuksessa tätä jakoa meihin ja muihin on elävästi kuvannut Pekka Sulkunen[23] analyysissään ”uuden keskiluokan” baarikulttuurista. Sulkusen tutkimille kaupunkilaisille professioluokkien edustajille alkoholi edusti kuluttamisen ja identiteetin rakentamisen vapautta, jota vasten rajoittavan alkoholipolitiikan nähtiin loukkaavan yksilön autonomiaa ja itseilmaisua. Alkoholi ilmeni identiteettikysymyksenä myös siten, että uuden keskiluokan ymmärrys omasta juomisestaan sai merkityksensä vertailuissa ”muiden” sivistymättömään alkoholin käyttöön. Uuden keskiluokan oma alkoholin käyttö näyttäytyi osana itsensä hallitsevan, urbaanin valkokaulusluokan elämää vastakohtana lähiöbaarien itsekontrolliin kykenemättömän lippalakkiväen sivistymättömään juomiseen. Näiden epäkompetenttien ”muiden”, kuten maalaisten ja lähiöiden työväestön, kohdalla oltiin valmiita kannattamaan kontrolloiviakin toimia.

Ongelmallinen alkoholin käyttö ymmärretään nykyään pitkälti yksilötason päihdehäiriönä, jossa liiallinen alkoholinkäyttö hahmotetaan eitahdonalaisena riippuvuutena eli fysiologisena kyvyttömyytenä hallita haitallista juomista.[24] Juomisen kulttuurisissa mielikuvissa ongelmattoman ja ongelmiin johtavan juomisen ero on niin ikään yksilöllisessä hallinnassa, kyvykkyydessä käyttää alkoholia ”oikein”.[25] Ilmiötä voisi nimittää vaikkapa kompetenssi-illuusioksi: oma alkoholin käyttö koetaan normaalina, haitattomana ja hallinnassa olevana, ja ongelmien nähdään koskevan vain sellaisia henkilöitä, jotka jostain syystä eivät vastaavaa kompetenssia omaa. Kompetenssin nähdään siis suojaavan alkoholiongelmilta, olipa oma kulutus millä tasolla tahansa.

Jukka Törrönen[26] on kutsunut ajattelutapaa, jossa alkoholihaitat nähdään yksinomaan yksilöiden ongelmana, kyyniseksi liberalismiksi. Ajatustavan mukaan ihmisillä tulee olla oikeus juoda niin paljon kuin he haluavat, mutta yksilöiden täytyy itse kantaa tästä myös seuraukset. Yhteiskunnalla ei tässä ajattelutavassa nähdä olevan vastuuta sen enempää alkoholihaittojen ehkäisyssä kuin hoidossakaan. Vaikka Törrösen mukaan kyyninen liberalismi ei ole ollut suomalaisessa alkoholipoliittisessa

keskustelussa erityisen keskeinen piirre – ja hyvinvointivaltiossa myös alkoholiongelmista kärsivistä huolehditaan tarjoamalla heille mahdollisuus hoitoon – on ilmeistä, että nimenomaan käsitykset yksilön vastuusta ja kyvystä säädellä juomistaan ovat keskeisiä määriteltäessä sitä, minkälainen sääntely koetaan oikeutettuna. Kun kulttuurisissa mielikuvissa niin sanotut alkoholiongelmaiset erotellaan omaksi selkeärajaiseksi ryhmäkseen ja vain tämän ryhmän katsotaan kohtaavan juomiseen liittyviä haittoja, häviää näkyvistä alkoholiongelmien yhteiskunnallinen konteksti ja se, että sosiaalisilla tekijöillä ja poliittisilla päätöksillä on vaikutuksensa siihen, missä määrin alkoholi aiheuttaa erityyppisiä haittoja ihmisten elämässä.

Myytti 4: Suomalainen juomatapa on kansainvälisesti ainutlaatuinen ja muuttumaton

> Toivon vain, että se suomalainen alkoholikulttuuri muuttuu, mutta kun se ei ole nyt ensimmäiseen sataan vuoteen kovin paljon muuttunut, niin epäilen, että se ei ihan yön yli kuitenkaan toteudu. (Sirpa Paatero, sosiaalidemokraatit, HE100/2017 pääkäsittely 18.12.2017)

Yksi alkoholipoliittisen julkisen keskustelun erityispiirre Suomessa on, että perinteisesti se ei monestikaan ole kurottanut oman maamme rajoja pidemmälle – paitsi etsien vertailukohtia Keski- ja Etelä-Euroopasta, joita vasten suomalaisten juomatavat ovat näyttäytyneet arkaaisina ja sivistymättöminä. Myös suomalaista alkoholitutkimusta on motivoinut jo 1800-luvun lopulta lähtien kysymys suomalaisen juomatavan erityisyydestä ja miksi juominen aiheuttaa täällä niin paljon haittoja – esimerkiksi henkirikollisuutta ja juopumuspidätyksiä.[27] Syitä etsittiin alkoholitutkimuksen alkutaipaleella, 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuoliskolla, suomalaisesta alkoholikulttuurista ja kansanluonteesta. Tuolloin moralistinen ja kansanomaista juopumuskulttuuria paheksuva asennoituminen oli alkoholitutkimuksessa yleinen. Varhaisessa alkoholitutkimuksessa keskeisenä ongelmana nähtiin, että suomalainen vallitseva juomatapa oli humalahakuinen ja että suomalaisilla on ”huono viinapää”.[28] Alkoholin aiheuttamat yhteiskunnalliset ongelmat paikannettiin ennen kaikkea työväestön eikä niinkään koko väestön, saatikka sivistyneistön juomiseen. 1900-luvun alussa yksi kieltolakia puoltava ajattelumalli oli se, että tarvittiin erityisen kovia toimia suomalaisille tyypillisen hallitsemattoman juomisen ja juoppouden kitkemiseksi.[29]

1980-luvulta alkaen alkoholitutkimuksessa näkyi uusia tulkintatapoja, joissa humalan merkityksiä käsiteltiin sosiologian ja semiotiikan käsittein. Tutkimuksen avulla haluttiin ymmärtää suomalaista juomatapaa ja sen ”piilomerkityksiä”.[30] Matti Virtasen[31] tulkinnoissa suomalainen humala heijasteli kulttuuriselta ytimeltään talonpoikaista alamaismentaliteettia ja siitä kumpuavaa uhmaa, keskeisenä piirteenään humalan ”räyhäävä ja väkivaltainen luonne”[32], mutta jossa oli kuitenkin nähtävissä kesyyntymisen piirteitä. Suomalaista juomatapaa luonnehdittiin tuolloin myös sisällöttömäksi humalakeskeisyydeksi, josta perinteet, rituaalit ja nyanssit ovat kadonneet[33]. Sosiologisen tutkimuksen motiivi oli sama kuin aikaisemmilla tutkimussuuntauksilla: selvittää haitallisen juomisen kulttuurisia yllykkeitä.

Lähiöravintolan pienoiskulttuuria[34] ja suomalaisen humalan kuvauksia elokuvissa[35] taas tutkittiin artikulaatioina elämäntavasta ja erityisesti miesten kokemista ristiriidoista perinteisen maaseudun elämäntavan ja modernin kaupunkilaisen palkkatyöläisyyden murroskohdassa. Pasi Falkin ja Pekka Sulkusen[36] tulkitsemassa ”myyttisen” ja miehisen suomalaisen humalan merkitysrakenteessa mies jättää yhteiskunnan ja sen normit taakseen tukeutuen miesten väliseen solidaarisuuteen ja yhteisöllisyyteen mutta päätyy lopulta ”kosmiseen yksinäisyyteen”. Yhteiskuntaa, sen normeja, järjestystä ja kontrollia edustaa tässä myyttisessä humalassa nainen. Humala on jotain yhteiskuntaan ja järjestykseen, naisten maailmaan, nähden ulkopuolista eikä ole yhteen sovitettavissa niiden kanssa. Pertti Alasuutarin[37] tutkimuksessa lähiravintolan tikkapororukka edusti jäsenilleen paikkaa irrottautua kodin ja naisten maailmasta, ”miehisen vapauden valtakuntaa”, jossa oli tilaa ilmentää miehisiä kyvykkyyksiä tikkakisassa ja humalan hallinnassa.

Ajatus uhmakkaasta humalasta suomalaisena vallitsevana juomatapana on sittemmin kyseenalaistunut, samoin kuin ajatus täysin muuttumattomasta suomalaisesta juomatavasta.[38] 1990-luvun kansainvälistyvässä ja vaurastuvassa Suomessa ekspressiivinen ja nautinnonhaluinen kuluttaminen sai yhä enemmän jalansijaa kasvavan keskiluokan keskuudessa ja heijastui myös juomatapoihin. Ravintolakulttuurin kehittyminen, keskiolutbaarien yleistyminen ja kaupunkien yökerhot toivat suomalaisten alkoholinkäyttöön uusia piirteitä. Nykyisin valtaosa kulutetusta alkoholista nautitaan mietoina juomina, erityisesti oluina.[39] Iso muutos on tapahtunut myös suhtautumisessa naisten juomiseen[40]: sitä ei enää pidetä paheksuttavana. Kuitenkin edelleen miesten ja naisten juomiseen liittyy erilaisia normeja ja merkityksiä, ja keskimäärin miehet juovat naisia enemmän.[41]

Suomalaista juhlimiskulttuuria tutkineet ovat toistuvasti havainneet, että juominen ja humaltuminen eivät ole ihmisten välisessä kanssakäymisessä itsetarkoituksellisessa asemassa, vaan humala palvelee pikemminkin sosiaalisia tarkoitusperiä. Klaus Mäkelän ja Matti Virtasen[42] tutkimuksessa humalan merkityksistä kauppaopiston opiskelijoilla juominen edusti opiskelijoille ennen kaikkea seurallisuutta. Humaltumista ei nähty sellaisten vastakkainasetteluiden varassa kuin miten perinteistä suomalaista humalaa tuona aikana kuvattiin. 2010-luvulla Antti Maunun[43] yökerhotutkimuksessa humala ei ollut suomalaisten ”tavisten” bileillan päämäärä, vaan se palveli yhdessäoloa ja intensiivisen sosiaalisen kokemuksen muodostumista.

Myytti suomalaisen humalan omalaatuisuudesta ja sen muuttumattomuudesta on antanut polttoainetta kielletyn hedelmän teorian kaltaisille käsityksille juomiseen liittyvien haittojen syy–seuraus-suhteista. Omalaatuisuuden korostaminen on myös voinut johtaa käsityksiin siitä, että suomalaisessa tavassa säädellä kulutusta olisi jotain kansainvälisesti poikkeavaa. ”Suomalainen humala” ei kuitenkaan ole niin omalaatuinen ilmiö kuin suomalaiset usein kuvitteleva t, vaan osa pohjoisen ja itäisen Euroopan vallitsevia juomatapoja.[44] Juomisen keskeiset merkitykset Suomessakin liittyvät seurallisuuteen, aivan kuten muuallakin. Samoin juomisen haitat ja kustannukset aiheuttavat sääntelypaineita kaikkialla. Suomalaista alkoholikulttuuria ei voi myöskään pitää homogeenisena ja humalajuomiseen pelkistyvänä, vaan se on aina sisältänyt monia kerrostumia ja merkityksiä, joita koko väestö ei jaa. Suomalaisen juomatavan erityisyyttä on eri vuosikymmeninä liioiteltu kansallisissa stereotypioissa, ja näitä stereotypioita on jossain määrin uusinnettu alkoholitutkimuksessakin.

Myytit ylläpitävät alkoholipolitiikan jakolinjaa

Alkoholin kulutuksessa ja tarjonnassa yhdistyy kiinnostavalla tavalla kolme puolta: niissä on kysymys ihmisille ja yhteisöille merkityksellisestä toiminnasta; elinkeinosta ja teollisuudenalasta, johon liittyy valtavia taloudellisia intressejä; sekä haittoja aiheuttavasta ”ei tavanomaisesta kulutushyödykkeestä”,[45] jonka vaikutukset kuormittavat yhteiskuntaa monin tavoin, myös taloudellisesti. Kun näiden ulottuvuuksien välisiä jännitteitä tarkastelee alkoholipoliittiseen keskusteluun pesiytyneiden myyttien välityksellä, tulee esiin alkoholipolitiikan syvästi moraalinen luonne. Edellä analysoimamme myytit osoittavat, että alkoholiin liittyy suomalaisessa yhteiskunnassa syvällisiä kulttuurisia merkityksiä, joilla on

pitkät historialliset juuret. Analyysimme alkoholipolitiikan myyteistä osoittaa, että nämä merkitykset tuottavat alkoholipoliittiseen keskusteluun muusta terveyspoliittisesta keskustelusta poikkeavia piirteitä ja tarjoavat argumentteja erityisesti alkoholihaittoja ehkäisemään pyrkivien säätelytoimien purkamisen puolesta.

Käsittelemissämme myyteissä kansallinen alkoholipolitiikka edustaa vastavoimaa yksilön ja markkinoiden vapausarvojen toteutumiselle. Kyse on vapaan kuluttajakansalaisen ja valtion välisestä vastakkainasettelusta.[46] Kulutuksen sääntely näyttäytyy suvereenin kansalaisen holhoamisena ja autonomian loukkaamisena, eikä tähän ajattelumalliin saa kovinkaan helposti sovitettua ymmärrystä väestötasoisesta alkoholihaittojen ehkäisystä. Alkoholipoliittinen keskustelu pelkistyy näistä lähtökohdista kaksinapaiseksi kamppailuksi kontrollia vastustavan liberaalin näkemyksen ja rajoituksia kannattavan ”holhoavan” hyvinvointivaltiollisen puhetavan välillä. Tämä näkyy niin mediakirjoittelussa[47], vaikuttajien ajattelussa[48] kuin lainvalmistelussakin[49].

Analysoimamme myytit ylläpitävät tätä jakolinjaa ja antavat yksipuolisen kuvan alkoholipolitiikan asemasta ihmisten hyvinvoinnin ja terveyden edistäjänä. Alkoholipolitiikan myytteihin tukeutuminen tuottaa sokeita pisteitä alkoholipoliittiseen keskusteluun ja voi jopa tyrehdyttää rakentavan dialogin siitä, miten ja miksi alkoholikulttuuri muuttuu, miten alkoholin kulutusta olisi tarpeenmukaista säädellä, mihin suuntaan alkoholipolitiikkaa tulisi kehittää ja keiden äänten tulisi kuulua tässä ajatustenvaihdossa.

Viimeksi alkoholipoliittinen keskustelu kuohahti vuoden 2023 eduskuntavaalien alla vaatimuksissa saada viinit myyntiin päivittäistavarakauppoihin. Viime kädessä alkoholipolitiikan suunnan ratkaisevat Suomen kansalaiset edustuksellisen demokratian periaatteiden mukaisesti. Nähtäväksi jää, mihin suuntaan poliittinen päätöksenteko kallistuu tulevaisuudessa. Suomalaisten alkoholipoliittiset mielipiteet ovat tällä hetkellä jakautuneet ja taloudelliset näkökohdat ovat vahvistuneet alkoholipoliittisessa keskustelussa. Näkemyseroja on erityisesti siitä, mistä viinejä pitäisi saada ostaa.[50] Vuonna 2023 vajaa puolet mielipidekyselyyn vastaajista (48 %) oli sitä mieltä, että viinejä pitäisi saada ostaa päivittäistavarakaupoista eli he kannattivat nykyistä liberaalimpaa alkoholipolitiikkaa.

Yleisesti ottaen väestön päihde- ja riippuvuuspoliittiset asenteet voivat muuntua lyhyessäkin ajassa ja kehittyä toisistaan poikkeaviin suuntiin.[51] Tupakkapolitiikkaa koskevissa keskusteluissa ei ole enää pitkään aikaan painokkaasti puolustettu kansalaisten oikeutta tupakoida, ja tupakoinnin rajoitus- ja ehkäisytoimilla on takanaan laaja kansalaisten kannatus.

Huumepolitiikassa taas liberaalit äänenpainot ovat vahvistuneet myös Suomessa. Eri päihde- ja riippuvuuspoliittisten asenteiden vertailu osoittaa myös sen, että yksilön vapautta ja vastuuta korostava ajattelutapa saa erilaisen painoarvon riippuen siitä, mistä terveyspoliittisesta teemasta on kysymys.

Koronapandemian aikaiset rajoitustoimet ovat hyvä esimerkki siitä, miten yksilöiden ja markkinoiden vapautta voidaan rajoittaa terveysturvallisuuden nimissä ilman suurempaa yhteiskunnallista protestiliikettä. Muun muassa anniskeluelinkeinon toimintaa rajoitettiin raskaasti koronaepidemian hillitsemiseksi.[52] Koronaan liittyvät kuolemat määrittyivät niin sanotuiksi turhiksi kuolemiksi, joiden estämiseksi oltiin valmiita käyttämään tiukkoja toimia. Toisin näyttäisi olevan alkoholipolitiikassa. Vuonna 2020 alkoholiin liittyvien kuolemien lukumäärä Suomessa oli yhteensä 2 209,[53] mutta nämä kuolemat tuntuvat normalisoituneen ”hyväksyttäviksi” haitoiksi suomalaisessa yhteiskunnassa. Kysymys on siis pitkälti siitä, millaisia terveyshaittoja ja -riskejä kulloinkin ollaan valmiita sietämään ja millaiset keinot eri terveyskysymyksissä ja tilanteissa ovat kansan enemmistön mielestä oikeutettuja.

Miksi sitten mittavat alkoholihaitat eivät näy nykyistä enempää alkoholipoliittisessa julkisessa keskustelussa? Keskeinen tekijä tässä voi olla se, että alkoholipoliittisen keskustelun vakiintuneilla myyteillä pidetään yllä julkista puhetapaa, joka peittää alleen sen, keiden intressejä se edustaa. Alkoholipolitiikan myytit esiintyvät toistuvasti alkoholielinkeinon viestinnässä, ja erityisen hyvin tämä viesti läpäisee uutiskynnyksen silloin, kun se esitellään elinkeinon tilaamien selvitysten valossa eli viestit perustellaan näennäisillä tutkimustuloksilla.[54] Julkisessa keskustelussa alkoholiteollisuuden vaikuttamispyrkimyksiä alkoholipoliittiseen päätöksentekoon ei juurikaan käsitellä,[55] vaikka teollisuuden lobbauksen tiedetään olevan systemaattista.[56] Tämä on hätkähdyttävin alkoholipoliittisen keskustelun sokea piste. Alkoholiteollisuuden ja elinkeinoelämän taloudelliset intressit ammentavat ja saavat työntöapua alkoholipolitiikan myyteistä, joissa rajoittava alkoholipolitiikka määrittyy holhoamiseksi ja vastavoimaksi vapaudelle ja yksilön kasvulle itseään hallitsevaksi subjektiksi. Tämä on myös taloudellisista intresseistä kumpuava ja niitä palveleva syvänarratiivi.

Kuten analyysimme osoittaa, alkoholiteollisuus ei kuitenkaan ole yksin luonut liberalististen pyrkimysten takana vaikuttavia ajatusmalleja vaan on onnistunut valjastamaan kulttuurisessa ajattelussa pitkään eläneet myytit tehokkaasti omaan käyttöönsä 2000-luvulla. Teollisuuden ja elinkeinoelämän lobbaus on pyrkinyt vahvistamaan sellaisia narratiiveja

ja vastakkainasetteluita, jotka tekevät terveyspoliittisten kantojen esiintuomisen vaikeaksi. Tämä kehystää ne holhoamiseksi ja moralisoinniksi. Uutismedioissa tämä alkoholiteollisuuden viesti on saanut valtavasti näkyvyyttä,[57] mikä epäilemättä vaikuttaa kansalaisten ja poliittisten päättäjien alkoholipoliittisiin mielipiteisiin. Keskeinen kysymys alkoholipolitiikan tulevaisuuden kannalta on, millaiseksi ongelmaksi alkoholi määritellään julkisissa keskusteluissa ja miten näitä usein yhteismitattomia ongelmanmäärittelyitä hyödynnetään eri intressien ajamiseen poliittisessa päätöksenteossa.

Alkoholin kulttuurihistoriallinen asema, siihen liittyvät muuttuvat merkitykset sekä näkemykset alkoholin haitoista vaikuttavat oleellisesti siihen, minkälaisin keinoin kulutukseen ja haittoihin katsotaan oikeutetuksi puuttua.[58] Alkoholikulttuurissa on kyse myös nautinnosta ja sosiaalisista rituaaleista, eivätkä nämä ole suinkaan aina yhteismitallisia hyvinvoinnin, terveyden ja turvallisuuden arvojen kanssa. Myös romanttisella kasvutarinalla yksilön vapautumisesta kontrolloivan valtion kahleista on edelleen painoarvoa alkoholiin liittyvissä kulttuurisissa mielikuvissa, ja myös tämä tulisi ottaa vakavasti pohdittaessa, miten kulutuksen rajoittamista oikeutetaan. Alkoholipolitiikan kriittinen moraalinen kysymys onkin tulevaisuudessa, miten yhdistää yksilöiden kuluttajavapauden kunnioitus ja alkoholinkäytöstä koituvien haittojen vähentäminen yhteiskunnassa.[59]

Tässä suhteessa alkoholipolitiikka ei ole perusjännitteiltään täysin omalakinen tai erityinen politiikan alansa. Samat yksilön vapautta ja markkinarajoitusten oikeutusta koskevat kysymykset tulevat esiin muiden haitallisten kulutustottumusten sääntelyssä, kuten tupakoinnin vähentämisessä tai ravitsemustottumusten ohjaamisessa – tai vaikkapa ilmastopolitiikassa. Alkoholipolitiikka kaipaisikin vahvempaa kehystystä osana yleisempää hyvinvoinnin, terveyden ja turvallisuuden edistämistä, jonka painopisteet voivat muuttua nopeastikin riippuen siitä, mitkä yhteiskunnalliset arvot ja niitä vastaavat rajoitustoimet koetaan hyväksyttäviksi.

Alkoholipoliittisen keskustelun myytit ja sokeat pisteet

1. Kirjoittajien työtä on rahoittanut Strategisen tutkimuksen neuvoston projekti Lainsäädännön vaikutukset hiljaisiin toimijoihin: riittämättömästä tietoperustasta osallistaviin ratkaisuihin (SILE), 335442 ja 335660.
2. HE100/2017 vp; Alkoholilaki 1102/2017.
3. Karlsson ym. 2020.
4. Ks. Hiilamon artikkeli tässä kirjassa.
5. Esim. Mäkelä 1976; Törrönen 2001a.
6. Sulkunen ym. 2000.
7. Tigerstedt 2001; Kuusi 2004.
8. HE100/2017.
9. Törrönen 2000.
10. Hellman & Katainen 2015.
11. Vrt. Falk & Sulkunen 1980.
12. Kuusi 2004.
13. Warpenius & Sutton 2001.
14. Tigerstedt 2001; Sulkunen & Warsell 2012.
15. Karlsson ym. 2020.
16. Esim. Mäkelä, Warpenius & Karlsson 2022.
17. Törrönen 2000.
18. Kuusi 2004.
19. Ks. esim. Törrönen 2001a, 249.
20. Mäkelä, Warpenius & Karlsson 2022.
21. Babor ym. 2022.
22. Karjalainen, Hakkarainen & Salasuo 2023.
23. Sulkunen 1992.
24. Esim. Alkoholiongelmaisen Käypä hoito -suositus.
25. Rolando & Katainen 2015.
26. Törrönen 2000.

27. Kuusi 2004.
28. Peltonen 1997.
29. Peltonen 1997.
30. Esim. Sulkunen 1983; Virtanen 1982.
31. Virtanen 1982.
32. Virtanen 1982, 14.
33. Sulkunen 1983; Holmila 1979; Paakkanen 1983.
34. Alasuutari & Siltari 1983; Alasuutari ym. 1985.
35. Falk & Sulkunen 1980; Holmila & Määttänen 1981.
36. Falk & Sulkunen 1980.
37. Alasuutari 1983.
38. Tigerstedt & Törrönen 2007; Mäkelä ym. 2022.
39. Tigerstedt ym. 2018.
40. Simonen 2013.
41. Esim. Warpenius 2021.
42. Mäkelä & Virtanen 1987.
43. Maunu 2014.
44. Kuntsche ym. 2004.
45. Babor ym. 2022.
46. Sulkunen 1992.
47. Törrönen 2001b.
48. Törrönen 1995.
49. Karlsson ym. 2020.
50. Karlsson 2023.
51. Warpenius 2021.
52. Mäkelä ym. 2021.
53. Mäkelä ym. 2022.
54. Seuri ym. julkaisematon käsikirjoitus.
55. Mt.
56. Ks. Hiilamon artikkeli tässä kirjassa.
57. Seuri ym., julkaisematon käsikirjoitus.
58. Mäkelä 1976; Törrönen 2001a.
59. Sulkunen ym. 2000.